

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση

Με ευκαιρία την ελληνική έκδοση του *Καπιταλισμού της Πλατφόρμας*, αξίζει ίσως να επιστρέψουμε στις βασικές θέσεις του βιβλίου. Πολλά έχουν αλλάξει και πολλά έχουν παραμείνει ίδια από την αρχική του έκδοση το 2016. Το σημαντικότερο σημείο του βιβλίου, η εστίαση στις πλατφόρμες, έχει γίνει ακόμα πιο σημαντική απ' ό,τι στα μέσα της δεκαετίας του 2010. Εκείνη την περίοδο, οι πλατφόρμες αποτελούσαν ήδη κυρίαρχη οικονομική μορφή, αποκτούσαν σημαντική αξία στην αγορά και ασκούσαν τεράστια οικονομική επιρροή. Η αξία και η δύναμη των μεγαλύτερων τεχνολογικών εταιρειών έχει αυξηθεί έκτοτε. Εξίσου σημαντική είναι όμως και η εξάπλωση του επιχειρηματικού μοντέλου της πλατφόρμας στη σύγχρονη οικονομία. Οι πλατφόρμες είχαν ήδη εισβάλει σε νέους κλάδους την εποχή της συγγραφής του βιβλίου, αλλά η διαδικασία αυτή συνεχίστηκε και εδραιώθηκε τα επόμενα χρόνια. Η κατανόηση των πλατφορμών –του επιχειρηματικού τους μοντέλου, των συμπεριφορών τους, των πολιτικών τους– αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη σημασία.

Την ίδια στιγμή, υπάρχουν τουλάχιστον τρεις αξιοσημείωτες αλλαγές που τροποποιούν τις αρχικές προτάσεις

του βιβλίου. Η πρώτη από αυτές είναι η άνοδος των υποδομών. Οι πλατφόρμες είναι ασφαλώς ένα είδος ψηφιακής υποδομής, αλλά δεν είναι όλες οι υποδομές πλατφόρμες. Τα τελευταία χρόνια ο πυρήνας της ισχύος στην ψηφιακή οικονομία έχει μετατοπιστεί προς το υπολογιστικό νέφος. Είναι εδώ, εν μέσω των επεκτεινόμενων εργοστασίων υπολογιστικής ισχύος –τα οποία στηρίζονται στη σιλικόνη, στην ψύξη με νερό και σε ένα τεράστιο δίκτυο καλωδίων που τα διασυνδέει– που δημιουργείται ένα νέο σύνολο ψηφιακών αλληλεξαρτήσεων. Καθώς ο κόσμος ψηφιοποιείται, βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στις υποδομές τριών μονάχα εταιρειών: της Amazon, της Microsoft και της Google. Αυτά τα νέα ψηφιακά εδάφη, με τη σειρά τους, δημιουργούν νέες πολιτικές εξαρτήσεις, περισσότερους μηχανισμούς εγκλωβισμού και μεγαλύτερες οικονομικές προσόδους που αυξάνουν περαιτέρω την ισχύ αυτών των μεγάλων τεχνολογικών εταιρειών.

Η αναζωπύρωση του ενθουσιασμού για την τεχνητή νοημοσύνη (TN) –γύρω από τη γενετική τεχνητή νοημοσύνη¹– έχει επιταχύνει σημαντικά την ενίσχυση ισχύος των υποδομών. Τα τεράστια μοντέλα που βρίσκονται στην καρδιά της γενετικής TN απαιτούν πρωτοφανή ποσότητα υπολογιστικής ισχύος για να εκπαιδευτούν – δεκάδες χιλιάδες μονάδες επεξεργασίας γραφικών (GPU) που συνδέονται

1. ΣτΜ: επιλέξαμε τη φράση γενετική τεχνητή νοημοσύνη για να μεταφράσουμε τον όρο Generative AI. Ο όρος αυτός αναφέρεται σε ένα υποσύνολο εφαρμογών τεχνητής νοημοσύνης που μπορούν να παράγουν περιεχόμενο με τη μορφή εικόνας, ήχου, κειμένου ή ακόμα και βίντεο. Βασίζονται σε αλγόριθμους μηχανικής μάθησης (machine learning) οι οποίοι εκπαιδεύονται σε μεγάλα σύνολα δεδομένων, εξάγοντας συγκεκριμένα μοτίβα επί αυτών. Βάσει αυτών των μοτίβων, οι αλγόριθμοι παράγουν δεδομένο (π.χ. κείμενο) σε φυσική γλώσσα, χωρίς να έχουν ποτέ «μάθει» μία γλώσσα, τους κανόνες, τη γραμματική της.

μεταξύ τους και λειτουργούν συνεχόμενα για μήνες. Ταυτόχρονα, απαιτείται επίσης τεράστια ποσότητα υπολογιστικής ισχύος για να «τρέξουν» σε μεγάλη κλίμακα, ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν. Αυτές οι απαιτήσεις σημαίνουν ότι η TN (ως επί το πλείστον) ακολουθεί την πορεία του υπολογιστικού νέφους, όπου η ιδιοκτησία συγκεντρώνεται στα χέρια λίγων, ενώ η πρόσβαση ενοικιάζεται επ' αμοιβή.

Τη στιγμή που οι εταιρείες αυτές συγκεντρώνουν όλο και περισσότερη δύναμη και κέρδη, η δεύτερη σημαντική αλλαγή είναι ότι μετά τη συγγραφή του *Καπιταλισμού της Πλατφόρμας*, εμφανίστηκαν μια σειρά από αντιδράσεις σε κρατικό επίπεδο. Αξίζει να σημειωθούν εδώ τα νομοθετήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως είναι ο νόμος τις ψηφιακές υπηρεσίες, ο νόμος για τις ψηφιακές αγορές, η οδηγία για την εργασία στις πλατφόρμες και ο νόμος για την τεχνητή νοημοσύνη – που όταν γράφονταν αυτές οι γραμμές αντιμετώπιζε σημαντικά προβλήματα. Αυτά τα νομοθετήματα επιχειρούν όλα μαζί να διορθώσουν ένα ευρύ φάσμα, γνωστών πλέον, ζητημάτων της ψηφιακής οικονομίας: έλεγχος περιεχομένου, διαφήμιση, ανταγωνισμός, αυτοαπασχόληση, διαλειτουργικότητα, εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης υψηλού κινδύνου και πολλά άλλα. Οι εν λόγω νόμοι αποτελούν σημαντική μετατόπιση από τα μέσα της δεκαετίας του 2010, όταν η ρύθμιση για την οικονομία των πλατφορμών είχε μείνει σημαντικά πίσω και η συζήτηση επικεντρώνονταν στο πώς θα διαμορφωθεί ένα πλαίσιο ρύθμισης που θα αντικατοπτρίζει τη νέα ψηφιακή εποχή.

Παρότι, σε ένα βαθμό, επιτυγχάνουν τη ρύθμιση κάποιων προβλημάτων της ψηφιακής οικονομίας, οι κανονισμοί

αυτοί παραμένουν περιορισμένοι σε κρίσιμα πεδία, όπου διατηρούνται τα προβλήματα που ήταν ήδη εμφανή το 2015. Πιο συγκεκριμένα, τόσο οι κανονισμοί της ΕΕ όσο και των ΗΠΑ εξακολουθούν να επικεντρώνονται στη δημιουργία ανταγωνισμού ως λύση στα προβλήματα που προκαλούν οι μεγάλες εταιρείες τεχνολογίας. Δεν γίνεται κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο ο ίδιος ο ανταγωνισμός –π.χ. η αναζήτηση δεδομένων και κερδών– προκαλεί τα προβλήματα που δημιουργούν οι μεγάλες πλατφόρμες που είναι προσανατολισμένες στην επιτήρηση. Η επιδίωξη για περισσότερο ανταγωνισμό φαίνεται απίθανο να επιλύσει τα ζητήματα και ενδέχεται να τα επιδεινώσει. Επιπλέον, οι κανονισμοί επικεντρώνονται στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των μεγάλων εταιρειών τεχνολογίας αντί στην αποδιάρθρωση αυτής της συγκεντρωμένης ισχύος. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για κανόνες σχετικά με το πώς μπορεί να δρουν οι μεγάλες εταιρείες και όχι για προσπάθειες περιορισμού ή μείωσης της συγκέντρωσης ισχύος. Ως αποτέλεσμα αυτού και παρότι οι κανονισμοί θα έχουν πιθανώς κάποια αξιοσημείωτα οφέλη, παραμένουν περιορισμένοι ως προς την ικανότητά τους να μετασχηματίσουν τη μονοπωλιακή τάση του καπιταλισμού των πλατφορμών.

Η τελευταία θεμελιώδης αλλαγή από όταν γράφτηκε ο *Καπιταλισμός της Πλατφόρμας* συνδέεται με την επαναφορά των γεωπολιτικών συμφερόντων στις λειτουργίες της ψηφιακής οικονομίας. Την εποχή της κυκλοφορίας του βιβλίου ήταν εύλογο να παραβλεφθούν αυτά τα συμφέροντα και να εστιάσουμε στις πλατφόρμες ως απλά καπιταλιστικές εταιρείες που έχουν την τάση να συρρικνώνουν το κόστος και να μεγιστοποιούν τα κέρδη. Το στοιχείο του βιβλίου ήταν ότι μία τόσο εστιασμένη οπτική θα επέτρεπε την ανάδειξη

των βασικών τάσεων. Ωστόσο τα επόμενα χρόνια έχουν περιπλέξει αυτή τη θεώρηση – πρώτα με τους διαξιφισμούς του Donald Trump με την Κίνα, μετά με την αναταραχή στις εφοδιαστικές αλυσίδες λόγω της πανδημίας του κορονοϊού, τον Ρωσο-Ουκρανικό πόλεμο και, στη συνέχεια, με τις γεω-οικονομικές παρεμβάσεις του προέδρου Joe Biden.

Nick Srnicek
Λονδίνο, Δεκέμβριος 2023

Εισαγωγή

Μας λένε ότι ζούμε σε μια εποχή μαζικού μετασχηματισμού. Όροι όπως οικονομία διαμοιρασμού [sharing economy], οικονομία περιστασιακής απασχόλησης [gig economy] και τέταρτη βιομηχανική επανάσταση ακούγονται παντού με τη συνοδεία σαγηνευτικών εικόνων επιχειρηματικού πνεύματος και ευελιξίας. Ως εργαζόμενοι, θα απελευθερωθούμε από τα δεσμά της μόνιμης καριέρας και θα έχουμε τη δυνατότητα να χαράξουμε τον δικό μας δρόμο, πουλώντας ό,τι αγαθό και υπηρεσία επιθυμούμε. Ως καταναλωτές, μας προσφέρεται ένα κέρασ αφθονίας υπηρεσιών κατά παραγγελία, μαζί με την υπόσχεση ενός δικτύου διασυνδεδεμένων συσκευών που θα ικανοποιούν κάθε μας καπρίτσιο. Κρατάτε ένα βιβλίο που μιλάει για αυτή τη σύγχρονη εποχή και τις εκφράσεις της [avatars] στις αναδυόμενες τεχνολογίες: πλατφόρμες, μεγάλα δεδομένα [big data], προσθετική κατασκευή², προηγμένη

2. ΣτΜ: προσθετική κατασκευή [additive manufacturing] έχει επικρατήσει να ονομάζεται ο τρόπος που κατασκευάζουν αντικείμενα οι τρισδιάστατοι εκτυπωτές [3D printers], οι οποίοι, με βάση κάποιο σχέδιο που έχει δημιουργηθεί ψηφιακά, «εκτυπώνουν» προσθέτοντας ένα στρώμα υλικού κάθε φορά μέχρι την ολοκλήρωση της «εκτύπωσης» του αντικειμένου.

ρομποτική, μηχανική μάθηση και διαδίκτυο των πραγμάτων [internet of things]. Δεν είναι το πρώτο βιβλίο που ασχολείται με αυτά τα θέματα, ωστόσο η προσέγγιση είναι διαφορετική. Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, κάποιοι μελετητές επικεντρώνονται στις πολιτικές των αναδυόμενων τεχνολογιών, εστιάζοντας στην ιδιωτικότητα και την κρατική επιτήρηση μέσω αυτών, αλλά δεν λαμβάνουν υπόψη οικονομικά ζητήματα όπως η ιδιοκτησία και το κέρδος. Μια άλλη ομάδα παρουσιάζει τις επιχειρήσεις ως ενσαρκώσεις συγκεκριμένων ιδεών και αξιών και τις κριτικάρει για τη μη ανθρωπιστική δράση τους αλλά και πάλι προσπερνά το οικονομικό πλαίσιο και τις επιταγές του καπιταλιστικού συστήματος³. Άλλοι εξετάζουν τις αναδυόμενες οικονομικές τάσεις αλλά τις αντιμετωπίζουν ως φαινόμενα *sui generis*, αποκομμένα από την ιστορική προέλευσή τους. Δεν εξετάζουν γιατί έχουμε σήμερα αυτή την οικονομία ούτε κατανοούν πώς η οικονομία του σήμερα ανταποκρίνεται σε προβλήματα του χθες. Τέλος, διάφορες αναλύσεις εκθέτουν πόσα λίγα προσφέρει η «έξυπνη οικονομία» στις εργαζόμενες και αντιλαμβάνονται ότι η ψηφιακή εργασία σηματοδοτεί έναν μετασχηματισμό στη σχέση εργασίας και κεφαλαίου αλλά δεν προχωρούν στην ανάλυση των ευρύτερων οικονομικών τάσεων και του ενδοκαπιταλιστικού ανταγωνισμού⁴.

Το παρόν βιβλίο στοχεύει να συμπληρώσει αυτές τις αντιλήψεις, προσφέροντας μια οικονομική ιστορία του καπιταλισμού και της ψηφιακής τεχνολογίας, αναγνωρίζοντας παράλληλα την πληθώρα των οικονομικών μορφών και τις ανταγωνιστικές τάσεις που είναι εγγενείς στη σύγ-

3. Morozov, 2015β.

4. Huws, 2014.

χρονη οικονομία. Το βασικό στοιχείο αυτού του βιβλίου είναι ότι μπορούμε να κατανοήσουμε τις μεγάλες επιχειρήσεις τεχνολογίας αντιμετωπίζοντας τις ως οικονομικούς παράγοντες στα πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτό σημαίνει να απομακρυνθούμε από την οπτική που τις αντιλαμβάνεται ως πολιτιστικούς φορείς που καθορίζονται από τις αξίες της Καλιфорνέζικης Ιδεολογίας⁵ ή ως πολιτικούς παράγοντες που επιδιώκουν εξουσία. Αντιθέτως, αυτοί οι φορείς αναγκαστικά επιδιώκουν κέρδη για να αποκρούσουν τον ανταγωνισμό. Αυτό καθορίζει τα όρια του τι είναι πιθανό ή εφικτό να συμβεί. Ειδικότερα, ο καπιταλισμός απαιτεί από τις επιχειρήσεις να αναζητούν συνεχώς νέους δρόμους κερδοφορίας, νέες αγορές, νέα προϊόντα και νέα μέσα εκμετάλλευσης. Για κάποιους, το να εστιάζει κανείς περισσότερο στο κεφάλαιο παρά στην εργασία μπορεί να υποκρύπτει χυδαίο οικονομισμό· ωστόσο σε έναν κόσμο όπου το εργατικό κίνημα έχει εξασθενήσει δραματικά, το να αναγνωρίζει κανείς το κεφάλαιο ως τον πρωταρχικό δρώντα μάλλον αντανakλά καλύτερα την πραγματικότητα.

Πού, λοιπόν, πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας, αν θέλουμε να καταλάβουμε την επίδραση της ψηφιακής

5. ΣτΜ: Η έννοια Καλιфорνέζικη Ιδεολογία (Californian Ideology) χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τους Richard Barbrook & Andy Cameron σε ένα επιστημονικό άρθρο με αυτό τον τίτλο που δημοσιεύτηκε το 1996. Με αυτό τον τρόπο προσπάθησαν να περιγράψουν το πώς το εναλλακτικό-αντισυστημικό πνεύμα των χάκερ της δεκαετίας του 1970 ενσωματώθηκε και μετατράπηκε στην κουλτούρα μίας νέας γενιάς επιχειρηματιών που ηγήθηκαν της εμπορευματοποίησης του Διαδικτύου. Όπως αναφέρει ο Σμυρναίος, η καλιφορνέζικη ιδεολογία «συνδυάζει το αντισυμβατικό πνεύμα των χίπις με τον επιχειρηματικό ζήλο των γιάπηδων και η οποία τίθεται στην υπηρεσία της ανανέωσης του καπιταλισμού», Σμυρναίος Νίκος, 2018, *Το Ολιγοπώλιο του Διαδικτύου*, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.

τεχνολογίας στον καπιταλισμό; Μπορούμε να στραφούμε στον κλάδο της τεχνολογίας⁶, ωστόσο, αν θέλουμε να είμαστε ακριβείς, αυτός ο κλάδος συνεχίζει να είναι ένα σχετικά μικρό μέρος της οικονομίας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, αυτή τη στιγμή συμβάλλει περίπου το 6,8% της προστιθέμενης αξίας από ιδιωτικές επιχειρήσεις και απασχολεί περίπου το 2,5% της εργατικής δύναμης⁷. Συγκριτικά, η μεταποίηση στις αποβιομηχανοποιημένες ΗΠΑ απασχολεί τετραπλάσιες εργαζόμενες. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, η μεταποίηση απασχολεί σχεδόν τριπλάσιους σε σύγκριση με τον κλάδο της τεχνολογίας⁸. Αυτό οφείλεται, εν μέρει, στο γεγονός ότι οι εταιρείες της τεχνολογίας είναι ιδιαίτερα μικρές. Η Google έχει περίπου 60.000 άμεσα απασχολούμενους, η Facebook έχει 12.000, η WhatsApp είχε 55 εργαζόμενους όταν πουλήθηκε στη Facebook για 55 δισεκατομμύρια δολάρια ενώ το Instagram είχε 13 εργαζόμενους όταν εξαγοράστηκε για 1 δισεκατομμύριο δολάρια. Συγκριτικά, το 1962 οι πιο σημαντικές επιχειρήσεις απασχολούσαν συντριπτικά περισσότερες εργαζόμενες: η AT&T είχε 564.000 εργαζόμενους, η Exxon είχε 150.000 και η GM είχε 605.000⁹. Επομένως, όταν εξετάζουμε την ψηφιακή οικονομία, πρέπει

6. Καθώς η φράση «κλάδος της τεχνολογίας» χρησιμοποιείται τόσο συχνά με τόσο λίγη επεξήγηση, θα ορίσουμε αυτό τον τομέα χρησιμοποιώντας την κατηγοριοποίηση NAICS (North American Industry Classification System) και τους σχετικούς κωδικούς. Σύμφωνα με αυτό το σύστημα, ο κλάδος της τεχνολογίας περιλαμβάνει τους τομείς των υπολογιστών και της κατασκευής ηλεκτρονικών προϊόντων (334), τις τηλεπικοινωνίες (517), την αποθήκευση και επεξεργασία δεδομένων και τις συναφείς υπηρεσίες (518), άλλους τομείς πληροφοριών (519), καθώς και τον σχεδιασμό υπολογιστικών συστημάτων και των σχετικών υπηρεσιών (5415).

7. Klein, 2016.

8. Office for National Statistics, 2016β.

9. Davis, 2015: 7.

να έχουμε κατά νου ότι είναι κάτι ευρύτερο από τον κλάδο της τεχνολογίας όπως αυτός ορίζεται με βάση τις τυπικές κατηγοριοποιήσεις.

Ως έναν πρώτο ορισμό, θα λέγαμε ότι η ψηφιακή οικονομία αναφέρεται στις εταιρείες των οποίων το επιχειρηματικό μοντέλο βασίζεται όλο και περισσότερο στην τεχνολογία της πληροφορίας, τα δεδομένα και το Διαδίκτυο. Αυτή είναι μια περιοχή που τέμνει παραδοσιακούς κλάδους – συμπεριλαμβανόμενων αυτών της μεταποίησης, των υπηρεσιών, των μεταφορών, της εξόρυξης και των επικοινωνιών – και στην πράξη γίνεται σημαντική για το σύνολο της οικονομίας. Υπό αυτό το πρίσμα, η ψηφιακή οικονομία είναι πολύ πιο σημαντική από ό,τι θα καταδείκνυε η απλή ανάλυση ενός και μόνο κλάδου. Καταρχάς, μοιάζει να είναι ο πιο δυναμικός τομέας της σύγχρονης οικονομίας – ένα πεδίο από το οποίο φαίνεται να αναδύονται συνεχείς καινοτομίες και το οποίο δίνει ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη. Η ψηφιακή οικονομία μοιάζει με φωτεινό φάρο σε ένα κατά τα άλλα στάσιμο οικονομικό περιβάλλον. Εν συνεχεία, η ψηφιακή τεχνολογία γίνεται συστηματικά όλο και σημαντικότερη, κατά αντιστοιχία με τον χρηματοπιστωτικό τομέα. Καθώς η ψηφιακή οικονομία διαδίδεται όλο και περισσότερο ως υποδομή της σύγχρονης οικονομίας, η κατάρρευσή της θα ήταν καταστροφική. Τέλος, λόγω του δυναμισμού της, η ψηφιακή οικονομία παρουσιάζεται ως μία ιδανική συνθήκη που μπορεί να νομιμοποιήσει ευρύτερα τον σύγχρονο καπιταλισμό. Η ψηφιακή οικονομία γίνεται ένα ηγεμονικό μοντέλο: οι πόλεις πρέπει να γίνουν έξυπνες, οι επιχειρήσεις να γίνουν ρηξικέλευθες [disruptive], οι εργαζόμενες πρέπει να γίνουν ευέλικτες και οι κυβερνήσεις θα πρέπει να είναι λιτές και ευφυείς. Σε αυτό το περιβάλλον, αυτοί

που δουλεύουν σκληρά, θα εκμεταλλευτούν τις αλλαγές και θα επικρατήσουν. Ή, τουλάχιστον, έτσι μας λένε.

Το επιχείρημα αυτού του βιβλίου είναι ότι, εξαιτίας της μακρόχρονης πτώσης της κερδοφορίας στη βιομηχανική δραστηριότητα, ο καπιταλισμός έχει στραφεί στα δεδομένα ως μέσο διατήρησης της οικονομικής ανάπτυξης και ζωτικότητας, όντας αντιμέτωπος με μία υποτονική παραγωγή. Τον 21ο αιώνα, στη βάση των αλλαγών στις ψηφιακές τεχνολογίες, τα δεδομένα γίνονται ολοένα και πιο κομβικής σημασίας για τις επιχειρήσεις και τις σχέσεις τους με τους εργαζόμενους, τους καταναλωτές και τους άλλους καπιταλιστές. Η πλατφόρμα έχει αναδυθεί ως ένα νέο επιχειρηματικό μοντέλο, ικανό να εξάγει και να ελέγχει τεράστιες ποσότητες δεδομένων, και, μέσω αυτής, έχουμε γίνει μάρτυρες της ανόδου μεγάλων μονοπωλιακών εταιρειών. Σήμερα, ο καπιταλισμός των οικονομιών υψηλού και μεσαίου εισοδήματος κυριαρχείται όλο και περισσότερο από αυτές τις επιχειρήσεις. Οι δυναμικές που περιγράφονται σε αυτό το βιβλίο μαρτυρούν ότι αυτή η τάση πρόκειται να συνεχιστεί. Στόχος είναι να εξεταστούν αυτές οι πλατφόρμες στο πλαίσιο μιας ευρύτερης οικονομικής ιστορίας, να γίνουν κατανοητές ως μέσο για την εξασφάλιση κέρδους και να σκιαγραφηθούν κάποιες τάσεις που προκύπτουν από τη δράση τους.

Το βιβλίο αυτό αποτελεί, εν μέρει, σύνθεση προηγούμενων μελετών. Η ανάλυση στο *Κεφάλαιο 1* θα είναι γνώριμη σε ιστορικούς της οικονομίας, καθώς περιγράφει τις διάφορες κρίσεις που προετοίμασαν το έδαφος για την οικονομία μετά το 2008. Επιχειρεί να ιστοριοποιήσει τις αναδυόμενες τεχνολογίες ως αποτέλεσμα βαθύτερων καπιταλιστικών τάσεων, αναδεικνύοντας το πώς διαπλέκονται

με ένα σύστημα εκμετάλλευσης, αποκλεισμού και ανταγωνισμού. Το υλικό του *Κεφαλαίου 2* θα πρέπει να είναι αρκετά οικείο σε αυτούς που ακολουθούν τις επιχειρήσεις τεχνολογίας. Εν πολλοίς, το κεφάλαιο αυτό προσπαθεί να αποσαφηνίσει διάφορες τρέχουσες συζητήσεις σε αυτόν τον τομέα, καθώς θέτει μια τυπολογία και περιγράφει τη γένεση των πλατφορμών. Αντιθέτως, το *Κεφάλαιο 3* προσδοκά ότι θα προσφέρει κάτι νέο σε όλους. Στη βάση των προηγούμενων κεφαλαίων, επιχειρεί να σκιαγραφήσει κάποιες πιθανές τάσεις και να κάνει –σε γενικές γραμμές– κάποιες προβλέψεις για το μέλλον του καπιταλισμού της πλατφόρμας. Αυτές οι προγνώσεις είναι ουσιώδεις για κάθε πολιτικό σχέδιο. Ο τρόπος που κατανοούμε το παρελθόν και το μέλλον είναι σημαντικός για τη στρατηγική σκέψη μας και την ανάπτυξη πολιτικών τακτικών για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας σήμερα. Εν ολίγοις, έχει σημασία αν θεωρούμε ότι οι αναδυόμενες τεχνολογίες εγκαινιάζουν ένα νέο καθεστώς συσσώρευσης ή είναι απλά η συνέχεια προηγούμενων καθεστώτων. Αυτό έχει συνέπειες σε μια ενδεχόμενη κρίση και στην κατανόηση της αιτίας πίσω από αυτήν· επιπλέον, έχει συνέπειες στο πώς σκεφτόμαστε το πιθανό μέλλον της εργασίας στον καπιταλισμό. Ισχυρίζομαι ότι οι προφανείς νεωτερισμοί συσκοτίζουν την επίμονη παρουσία μακροχρόνιων τάσεων αλλά και ότι σήμερα εμφανίζονται σοβαρές αλλαγές που πρέπει να συλλάβει η Αριστερά του 21ου αιώνα. Η κατανόηση της θέσης μας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο είναι το πρώτο βήμα για την ανάπτυξη στρατηγικών για τον μετασχηματισμό της.

Το μακρύ κύμα ύφεσης

Προκειμένου να κατανοήσουμε τη σημερινή συνθήκη, είναι απαραίτητο να δούμε πώς συνδέεται με ό,τι προηγήθηκε. Φαινόμενα που εμφανίζονται ως ριζικές καινοτομίες μπορεί, υπό ιστορικό πρίσμα, να αποκαλυφθούν ως απλές συνέχειες. Σε αυτό το κεφάλαιο, υποστηρίζω ότι υπάρχουν τρεις στιγμές στη σχετικά πρόσφατη ιστορία του καπιταλισμού που σχετίζονται ιδιαίτερα με τη σημερινή συγκυρία: η απάντηση στην ύφεση της δεκαετίας του 1970, η οικονομική άνθηση και ύφεση κατά τη δεκαετία του 1990 και η απάντηση στην κρίση του 2008. Καθεμία από αυτές τις στιγμές έθεσε τις βάσεις για τη νέα ψηφιακή οικονομία και καθόρισε το πλαίσιο ανάπτυξής της. Όλα αυτά πρέπει να τεθούν στο πλαίσιο του ευρύτερου οικονομικού συστήματος του καπιταλισμού, των επιταγών και περιορισμών που επιβάλλει σε επιχειρήσεις και εργαζόμενες. Παρότι ο καπιταλισμός είναι ένα εξαιρετικά ευέλικτο σύστημα, ταυτόχρονα έχει κάποια αμετάβλητα χαρακτηριστικά που λειτουργούν ως γενικές παράμετροι για κάθε δοσμένη ιστορική περίοδο. Αν θέλουμε να κατανοήσουμε τις αιτίες, τις δυναμικές και τις συνέπειες της σημερινής

κατάστασης, πρέπει πρώτα να καταλάβουμε τη λειτουργία του καπιταλισμού.

Από όλους τους τρόπους παραγωγής μέχρι σήμερα, ο καπιταλισμός έχει αποδειχτεί εξαιρετικά αποτελεσματικός στην αύξηση της παραγωγικότητας¹⁰. Αυτή η βασική δυναμική αποτυπώνεται στις άνευ προηγουμένου δυνατότητες των καπιταλιστικών οικονομιών να μεγεθύνονται με γοργούς ρυθμούς και να ανεβάζουν το βιοτικό επίπεδο. Τι κάνει τον καπιταλισμό διαφορετικό;¹¹ Η εξήγηση δεν βρίσκεται σε κάποιους ψυχολογικούς μηχανισμούς, λες και ξαφνικά αποφασίσαμε συλλογικά να γίνουμε πιο άπληστοι ή πιο αποτελεσματικοί στην παραγωγή από ό,τι οι πρόγονοί μας. Αντιθέτως, αυτό που εξηγεί την αύξηση της παραγωγικότητας στον καπιταλισμό είναι η αλλαγή στις κοινωνικές σχέσεις και ειδικά στις σχέσεις ιδιοκτησίας. Στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες οι παραγωγοί είχαν άμεση πρόσβαση στα μέσα συντήρησής τους: γη για γεωργική εκμετάλλευση και στέγαση. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η επιβίωση δεν εξαρτιόταν συστηματικά από το πόσο αποτελεσματική ήταν η διαδικασία παραγωγής του καθενός. Τα καπρίτσια των φυσικών κύκλων μπορεί να προκαλούσαν ανεπαρκή σοδειά για ένα χρόνο, αλλά αυτοί ήταν μάλλον συγκυριακοί περιορισμοί παρά δομικοί. Όλο κι όλο αυτό που χρειαζόταν ήταν η σκληρή εργασία για την απόκτηση των απαραίτητων πόρων για την επιβίωση. Στον καπιταλισμό αυτό αλλάζει. Οι οικονομικοί φορείς διαχωρίζονται πλέον από τα μέσα συντήρησής τους

10. Εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά στο κείμενο, η έννοια «παραγωγικότητα» θα αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας και όχι τον συνολικό συντελεστή παραγωγικότητας.

11. Η παρακάτω παράγραφος συνοψίζει τις θέσεις του Robert Brenner στο Brenner, 2007.

και, για να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για την επιβίωση, πρέπει να στραφούν στην αγορά. Αν και οι αγορές υπάρχουν εδώ και χιλιάδες χρόνια, στον καπιταλισμό οι οικονομικοί παράγοντες βρίσκονται με ιστορικά μοναδικό τρόπο αντιμέτωποι με τη *γενικευμένη* εξάρτηση από την αγορά. Συνεπώς, η παραγωγή προσανατολίστηκε προς την αγορά και πλέον ο καθένας αναγκάζεται να πουλά αγαθά για να αποκτήσει χρήματα για την επιβίωσή του. Όμως, καθώς τεράστιος αριθμός ανθρώπων στηριζόταν από τις πωλήσεις στην αγορά, οι παραγωγοί αντιμετώπισαν την πίεση του ανταγωνισμού. Αν ήταν ακριβά, τα προϊόντα τους δεν θα πωλούνταν και σύντομα η επιχείρησή τους θα κινδύνευε να καταρρεύσει. Ως εκ τούτου, η γενικευμένη εξάρτηση από την αγορά οδήγησε σε μια συστημική επιταγή, τη μείωση του κόστους παραγωγής σε σχέση με τις τιμές. Αυτό μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους, αλλά οι πιο σημαντικές μέθοδοι ήταν η υιοθέτηση αποτελεσματικών τεχνολογιών και τεχνικών στην εργασιακή διαδικασία, η εξειδίκευση και το σαμποτάζ των ανταγωνιστών. Το αποτέλεσμα αυτών των ανταγωνιστικών πρακτικών εκφράστηκε στις μεσοπρόθεσμες τάσεις του καπιταλισμού: οι τιμές μειώθηκαν, προσεγγίζοντας το επίπεδο του κόστους, τα κέρδη στις διάφορες βιομηχανίες έτειναν να εξισωθούν και η ασταμάτητη ανάπτυξη επιβλήθηκε ως υπέρτατη λογική του καπιταλισμού. Αυτή η λογική συσσωρεύσης έγινε ένα υπόρρητο και δεδομένο στοιχείο, ενσωματωμένο σε κάθε επιχειρηματική απόφαση: ποιον να προσλάβεις, πού να επενδύσεις, τι να χτίσεις, τι να παράγεις, σε ποιον να πουλήσεις και ούτω καθεξής.

Μια από τις σημαντικότερες συνέπειες αυτού του σχηματικού μοντέλου του καπιταλισμού είναι ότι απαιτεί διαρκή τεχνολογική μεταβολή. Στην προσπάθεια να μειώσουν το

κόστος, να χτυπήσουν τους ανταγωνιστές τους, να ελέγξουν τις εργαζόμενες, να μειώσουν τον χρόνο αξιοποίησης του κεφαλαίου και να κερδίσουν μερίδιο της αγοράς, οι κεφαλαιοκράτες έχουν κίνητρο να μετασχηματίζουν συνεχώς την εργασιακή διαδικασία. Αυτή ήταν η πηγή του τεράστιου δυναμισμού του καπιταλισμού, καθώς οι καπιταλιστές τείνουν να αυξάνουν διαρκώς την παραγωγικότητα της εργασίας και να ξεπερνούν ο ένας τον άλλο στην αποτελεσματική παραγωγή κερδών. Όμως, η τεχνολογία είναι κεντρική στον καπιταλισμό και για άλλους λόγους που θα εξετάσουμε με περισσότερη λεπτομέρεια στη συνέχεια. Έχει χρησιμοποιηθεί συχνά για την αποειδίκευση των εργατών και την υπονόμευση της ισχύος των ειδικευμένων εργαζομένων – αν και υπάρχουν και αντίρροπες τάσεις επανειδίκευσης¹². Αυτές οι τεχνολογίες αποειδίκευσης επιτρέπουν στους φθηνότερους και πιο ευέλικτους εργαζόμενους να έρθουν και να αντικαταστήσουν τους ειδικευμένους, καθώς και να μεταφερθούν οι διανοητικές πλευρές της εργασίας στα χέρια της διοίκησης της επιχείρησης αντί να μείνουν στα χέρια των εργαζομένων στην παραγωγή. Ωστόσο, πίσω από αυτές τις τεχνικές αλλαγές βρίσκεται ο ανταγωνισμός και η σύγκρουση, τόσο μεταξύ των τάξεων, στην προσπάθειά τους να ισχυροποιηθούν η μία εις βάρος της άλλης, όσο και μεταξύ των ίδιων των καπιταλιστών, στην προσπάθειά τους να μειώσουν το κόστος παραγωγής κάτω από τον κοινωνικό μέσο όρο. Ειδικότερα, αυτή η τελευταία τάση είναι που θα παίξει ρόλο-κλειδί στις αλλαγές που βρίσκονται στο επίκεντρο αυτού του βιβλίου. Όμως, προτού μπορέσουμε να καταλάβουμε την ψηφιακή οικονομία, πρέπει να εξετάσουμε μια προηγούμενη περίοδο.

12. Braverman, 1999.

Το τέλος της μεταπολεμικής εξαίρεσης

Γίνεται αντιληπτό από όλο και περισσότερους ανθρώπους ότι ζούμε σε μια εποχή που ακόμα προσπαθεί να αποδεχτεί την κατάρρευση του μεταπολεμικού συμβιβασμού. Ο Thomas Piketty ισχυρίζεται ότι η μείωση της ανισότητας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν μια εξαίρεση στον γενικό κανόνα του καπιταλισμού. Ο Robert Gordon θεωρεί τη μεγάλη αύξηση της παραγωγικότητας στα μέσα του 20ού αιώνα ως μια εξαίρεση στην ιστορική νόρμα· πολλοί ακόμα θεωρητικοί της Αριστεράς έχουν επί μακρόν ισχυριστεί ότι η μεταπολεμική περίοδος ήταν μια τόσο καλή εποχή για τον καπιταλισμό που ήταν αδύνατον να διατηρηθεί¹³. Αυτή η εξαιρετική στιγμή (οριζόμενη γενικώς σε διεθνές επίπεδο από την εμπέδωση του φιλελευθερισμού, σε εθνικό επίπεδο από τη σοσιαλδημοκρατική συναίνεση και σε οικονομικό επίπεδο από τον φορντισμό) έχει αρχίσει να καταρρέει από τη δεκαετία του 1970.

Τι χαρακτήρισε τη μεταπολεμική συνθήκη στις οικονομίες υψηλού εισοδήματος; Για το αντικείμενο της έρευνάς μας, δύο στοιχεία είναι ζωτικής σημασίας (αν και δεν είναι τα μόνα): το επιχειρηματικό μοντέλο και η φύση της απασχόλησης. Μετά την καταστροφή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η αμερικανική βιομηχανία ήταν κυρίαρχη σε παγκόσμια κλίμακα. Χαρακτηριζόταν από μεγάλες παραγωγικές μονάδες που συγκροτούνταν με βάση τις φορντικές γραμμές παραγωγής και είχαν ως πρότυπο την αυτοκινητοβιομηχανία. Αυτά τα εργοστάσια προσανατολίζονταν προς τη μαζική παραγωγή, είχαν ιεραρχική δομή διοίκησης και μια προσέγγιση «για παν

13. Piketty, 2014· Gordon, 2000· Glyn, Hughes, Lipietz & Singh, 1990.

ενδεχόμενο» [just in case], η οποία απαιτούσε πλεόνασμα εργατών και αποθεμάτων σε περίπτωση αιφνίδιας αύξησης της ζήτησης. Η εργασιακή διαδικασία είχε οργανωθεί με βάση τις αρχές του τείλορισμού, που απέβλεπε στην κατάτμηση των καθηκόντων σε μικρά ανειδίκευτα πακέτα και την αναδιοργάνωσή τους κατά τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, ενώ ταυτόχρονα οι εργάτες συγκεντρώνονταν σε μεγάλους αριθμούς ανά εργοστάσιο. Αυτό οδήγησε στον μαζικό εργάτη, ικανό να αναπτύξει μια συλλογική ταυτότητα στη βάση των κοινών συνθηκών που μοιραζόταν με τους συναδέλφους του. Οι εργάτες αντιπροσωπεύονταν από συνδικάτα, που έβρισκαν μια ισορροπία με το κεφάλαιο και ταυτόχρονα κατέστειλαν τις πιο ριζοσπαστικές πρωτοβουλίες¹⁴. Η συλλογική διαπραγμάτευση εγγυόταν ότι οι μισθοί αυξάνονταν με έναν υγιή ρυθμό και οι εργάτες στοιβάζονταν ολοένα και περισσότερο σε παραγωγικές βιομηχανίες με σχετικά μόνιμες δουλειές, υψηλούς μισθούς και εγγυημένες συντάξεις. Ταυτόχρονα, το κοινωνικό κράτος προχωρούσε σε αναδιανομή εισοδήματος προς όσους έμεναν εκτός αγοράς εργασίας.

Η αμερικανική βιομηχανία επωφελήθηκε από την καταστροφή των σημαντικότερων ανταγωνιστών της στον πόλεμο και έγινε η υπερδύναμη της μεταπολεμικής εποχής¹⁵. Ωστόσο, η Γερμανία και η Ιαπωνία είχαν τα δικά τους συγκριτικά πλεονεκτήματα – ειδικότερα, είχαν σχετικά χαμηλότερο εργατικό κόστος, ειδικευμένη εργατική δύναμη, ευνοϊκές συναλλαγματικές ισοτιμίες και, στην περίπτωση της Ιαπω-

14. Από πολλές πλευρές, αυτή η ισορροπία ήταν περισσότερο αποτέλεσμα της πίεσης του ριζοσπαστικού εργατικού κινήματος και των αγώνων στη βάση της παραγωγής παρά κάποιας επιτυχίας του εργατικού κινήματος.

15. Οι παρακάτω τρεις παράγραφοι στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην ανάλυση του Brenner, 2006.

νίας, μία εξαιρετικά υποστηρικτική θεσμική δομή μεταξύ κυβέρνησης, τραπεζών και μεγάλων εταιρειών. Επιπλέον, το αμερικάνικο σχέδιο Μάρσαλ έθεσε τις βάσεις για διεύρυνση των εξαγωγών και αύξηση των επενδύσεων σε αυτές τις χώρες. Ανάμεσα στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, η γερμανική και η ιαπωνική βιομηχανία ανέβηκαν γοργά τόσο από άποψη όγκου παραγωγής όσο και παραγωγικότητας. Ακόμα πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι, καθώς η παγκόσμια αγορά αναπτυσσόταν και η ζήτηση αυξανόταν, οι ιαπωνικές και γερμανικές επιχειρήσεις έπαιρναν μερίδιο από τις αμερικανικές. Ξαφνικά, υπήρχαν πολλές μεγάλες βιομηχανίες που παρήγαγαν για την παγκόσμια αγορά. Συνέπεια ήταν η παγκόσμια βιομηχανία να φτάσει σε ένα σημείο υπερπαραγωγής και υπερπροσφοράς, τέτοιο ώστε να συμπιέσει τις τιμές των παραγόμενων αγαθών. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, οι Ιάπωνες και Γερμανοί ανταγωνιστές προσέφεραν χαμηλότερες τιμές από την αμερικανική βιομηχανία, οδηγώντας σε κρίση κερδοφορίας τις εγχώριες εταιρείες. Το υψηλό σταθερό κόστος στις ΗΠΑ καθιστούσε αδύνατη την αντιμετώπιση των τιμών των ανταγωνιστών. Μέσα από μια σειρά αλλαγών στις ισοτιμίες, αυτή η κρίση κερδοφορίας μεταφέρθηκε τελικά στην Ιαπωνία και τη Γερμανία και η παγκόσμια κρίση του 1970 ήταν προ των πυλών.

Μπροστά στη συρρικνούμενη κερδοφορία, οι επιχειρηματίες προσπάθησαν να αναζωογονήσουν τις εταιρείες τους. Καταρχήν, στράφηκαν στην αντιγραφή των μοντέλων των επιτυχημένων ανταγωνιστών τους. Ο αμερικανικός φορντισμός έμελλε να αντικατασταθεί από τον ιαπωνικό τογιοτισμό¹⁶. Όσον αφορά την παραγωγική διαδικασία,

16. Dyer-Witthford, 2015: 49-50.

αυτή έπρεπε να βελτιστοποιηθεί. Διαμορφώθηκε ένα είδος υπερ-τεΐλορισμού, που αποσκοπούσε στην κατάρτιση της διαδικασίας στα μικρότερα δυνατά κομμάτια και στην εξασφάλιση ότι θα υπήρχαν τα λιγότερα δυνατά κωλύματα και παραγωγικά κενά στη διαδικασία. Όλη η παραγωγική διαδικασία αναδιοργανώθηκε, ώστε να είναι όσο το δυνατόν πιο λιτή. Οι εταιρείες, με βάση τις οδηγίες των μετόχων και των συμβούλων διοίκησης, έπρεπε να αξιοποιήσουν πλήρως το βασικό δυναμικό τους, να απολύσουν το πλεονάζον προσωπικό και να έχουν τα ελάχιστα δυνατά αποθέματα. Αυτό επιτεύχθηκε με την ανάπτυξη όλο και πιο εξελιγμένου λογισμικού αλυσίδας εφοδιασμού, καθώς οι βιομήχανοι απαιτούσαν και ανέμεναν οι προμήθειες να έρχονται όποτε ήταν απαραίτητο. Ταυτόχρονα, υπήρξε μια απόσυρση από τη μαζική παραγωγή ομογενοποιημένων προϊόντων και μία στροφή προς την παραγωγή αγαθών όλο και πιο προσαρμοσμένων στις απαιτήσεις του καταναλωτή. Ωστόσο, αυτές οι προσπάθειες συνάντησαν αντίσταση από τους Ιάπωνες και Γερμανούς ανταγωνιστές, σε συνδυασμό με την εμφάνιση νέων ανταγωνιστών (Κορέα, Ταϊβάν, Σιγκαπούρη και, τελικά, Κίνα). Το αποτέλεσμα ήταν ένα διαρκής διεθνής ανταγωνισμός, υπερπαραγωγή και νέες καθοδικές πιέσεις στις τιμές.

Η δεύτερη μεγάλη προσπάθεια αναζωογόνησης της κερδοφορίας ήταν μέσω της επίθεσης στη δύναμη της οργανωμένης εργασίας. Τα συνδικάτα, σε όλο τον δυτικό κόσμο, βρέθηκαν αντιμέτωπα με μια ολομέτωπη επίθεση και τελικά ηττήθηκαν. Αντιμετώπισαν νέα νομικά εμπόδια, την απορρύθμιση αρκετών βιομηχανικών τομέων και τη συνεπαγόμενη μείωση μελών. Οι εταιρείες επωφελήθηκαν από τα παραπάνω, ώστε να μειώσουν τους μισθούς και να

αναθέσουν όλο και περισσότερες δουλειές σε εξωτερικούς συνεργάτες. Οι αναθέσεις αρχικά αφορούσαν προϊόντα που μπορούσαν να μεταφερθούν (όπως μικρά καταναλωτικά προϊόντα, συσκευές, κ.λπ.) ενώ οι μη-εμπορεύσιμες υπηρεσίες (π.χ. διοικητικές υπηρεσίες) και τα μη-εμπορεύσιμα αγαθά (π.χ. σπίτια) παρέμειναν εντός του πλαισίου της επιχείρησης. Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1990, οι τεχνολογίες της πληροφορικής και των επικοινωνιών επέτρεψαν τη μεταφορά στο εξωτερικό πολλών επιχειρήσεων και, πλέον, η διάκριση ήταν ανάμεσα σε υπηρεσίες που απαιτούσαν προσωπική επαφή (όπως, κούρεμα, εργασία φροντίδας κ.ά.) και απρόσωπες εργασίες (όπως εισαγωγή δεδομένων, εξυπηρέτηση πελατών, ακτινολόγοι κ.ά.)¹⁷. Οι πρώτες μπορούσαν να ανατεθούν εγχώρια, όπου αυτό ήταν δυνατό, ενώ οι δεύτερες δέχονταν ολοένα μεγαλύτερη πίεση από την παγκόσμια αγορά εργασίας. Ο ξενοδοχειακός τομέας αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της γενικής τάσης: το ποσοστό των ξενοδοχείων υπό δικαιοχρησία [franchise] στις ΗΠΑ εκτοξεύτηκε από ένα ασήμαντο ποσοστό στη δεκαετία του 1960 σε πάνω από 76% το 2006. Παράλληλα, εξελισσόταν η τάση ανάθεσης και κάθε άλλης εργασίας που σχετίζεται με τη φιλοξενία: καθαριότητα, διοίκηση, συντήρηση και επιστασία¹⁸. Το κίνητρο πίσω από αυτήν τη στροφή ήταν η μείωση των παροχών και των δαπανών αστικής ευθύνης στην προσπάθεια να διατηρηθούν τα επίπεδα κερδοφορίας. Αυτές οι αλλαγές εγκαινίασαν τις σταθερές τάσεις που παρατηρούνται έκτοτε, με την απασχόληση να γίνεται όλο και πιο ευέλικτη, χαμηλά αμειβόμενη και ευάλωτη στις πιέσεις της διοίκησης.

17. Blinder, 2016.

18. Scheiber, 2015.